

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ВОЛОДИМИРА НАУМЕНКА
ДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ**

Найбільш повне та репрезентативне дослідження освітньо-виховних феноменів минулого можливе лише у контексті розвитку національної педагогічної думки. Вивчення й аналіз персоналії як окремого предмета історико-педагогічного дослідження має важливе значення, оскільки особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи та висвітленням загальнопедагогічного досвіду певного періоду (О.Сухомлинська, 2002) [23].

Серед тих, хто працював на терені розвитку національної педагогічної думки, рідномовної освіти та підносив українську педагогіку як невід'ємну складову національної культури у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. гідне місце займав і Володимир Павлович Науменко (1852 – 1919) – учитель і методист, редактор і видавець, учений і політик, просвітитель і активний громадський діяч.

В.Науменко залишив значну педагогічну спадщину – підручники, посібники, програми, публікації в періодичній пресі, методичні розробки, цінні рукописи, епістолярію. Творча спадщина Володимира Павловича Науменка зацікавила багатьох сучасних дослідників. Так, окремі життєві факти та педагогічно-просвітницька діяльність висвітлюється у працях А.Дибби [2], І.Ільєнка [3], О.Макаренка [4], Н.Побірченко [21]. Аналіз діяльності В.Науменка як журналіста, редактора та видавця має місце у дослідженнях істориків Ю.Джеджули [1], І.Павлюк [18], М.Палієнко [19], Є.Панкової [20]. Наукові здобутки вченого частково подані в історичних розвідках О.Рибалка [22] та І.Усенка [24]. Метою даного дослідження є аналіз методичної спадщини Володимира Науменка, цінні відомості про яку містять архівні документи.

Теоретико-методичні підходи педагога охоплюють проблеми навчання і виховання учнів, а також науково-методичного супроводу навчального процесу.

Розглядаючи виховання як комплексний вплив на особистість з метою розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку учня, педагог дотримувався виховного ідеалу, що ґрунтувався на загальнолюдських та національних цінностях. Пріоритети надавалися гуманності, творенню добра та боротьбі зі злом, християнському братолюбству, скромності, потягу до правди, краси і любові, чесності, гідності, працьовитості; особливого значення надавалося знанню рідної мови, історії, літератури, почуттям патріотичного обов'язку, любові до рідного, праці на користь суспільству (“Отечественный язык как предмет гимназического курса” (1881) [10], “О задачах преподавания отечественной словесности” (1888) [8], “Литературный русский язык в школах тех местностей, в которых он не является родным языком” (1889) [17]).

Педагог наголошував на необхідності розвитку самостійності у навчанні, особливо самостійності у мисленні, аргументуючи такий підхід тим, що школа покликана готувати своїх вихованців до дорослого життя з усіма його труднощами і негараздами. Наставники ж повинні навчити дитину вирішувати життєві проблеми, а не лише оберігати від них. “Виховання не обмежується школою, людина повинна постійно вдосконалюватися у житті, і тут дитина може зустріти багато труднощів, від яких прийде у відчай, якщо не буде привченою до самостійної праці”, – пояснював В.Науменко [16: 14].

Розумовий розвиток, за В.Науменком, залежить від сили впливу фактичних знань, від рівня їх усвідомлення. Якість виховного впливу залежить від процесу переведення несвідомо отриманого сприйняття в коло свідомої розумової роботи [8: 3].

Серед засобів морального виховання В.Науменко чільне місце відводив навчальним предметам. З огляду на значення морального виховання у процесі формування особистості, він підкреслював: “Виконання цього завдання, окрім науки богословської, лежить на всіх шкільних науках з області гуманітарних знань, але напевно чи не найбільше сприяють виробленню моральних ідеалів... вітчизняна історія та вітчизняна література” [8: 9].

З метою досягнення максимальної ефективності у процесі морального виховання педагог вважав необхідним дотримуватись якомога більш повної відповідності між історичною правдою та висвітленням її в художній літературі. Тільки за такої умови, зазначав він, навчальний матеріал матиме виховне значення. “Наскільки факти історії перевіряються, доповнюються і висвітлюються фактами літературними, – писав він, – настільки останні спираються на перші, як наслідок спирається на причини” [8: 5]. Зважаючи на такий підхід, В.Науменко вважав доцільним викладати історію попереду літератури [8: 5].

Формуванню почуття прекрасного, вихованню естетичного начала у людини, Володимир Павлович відводив особливе місце. В.Науменко вважав, що естетика має місце у будь-якій творчій діяльності: у праці, навчанні, у щирих, здорових, гуманних стосунках у колі вчителів та учнів.

Одним із завдань естетичного виховання, за В.Науменком, є виховання естетики мовлення. Реалізація цього виховного завдання може відбуватися у процесі навчальної діяльності на всіх уроках шкільного курсу, але чи не найбільше – на уроках рідної мови. Педагог наголошував на силі впливу “дару слова”. “Витонченість мови, – пояснював В.Науменко, – досягається не стільки розумом, скільки особливим відчуттям, на розвиток якого і треба спрямувати вроджену здібність людини володіння словом. Для досягнення цієї естетичної риси вихованості варто використовувати літературні твори вітчизняних письменників, які “...маючи найрізноманітніші відтінки стилів, найрізноманітнішу тональність, мимоволі сприяють розвитку в душі такого естетичного почуття, ...яке служить головним засобом витонченості мовлення” [8: 16].

В.Науменко був прихильником виховного значення будь-якого навчального предмета. Педагог вважав, що навчальний і виховний процес – це єдиний процес. Справжнього громадянина, на його думку, можна виховати, вміло пов’язуючи навчання і виховання в одне ціле. Офіційна освітня політика того часу поділяла навчальні предмети на “освітні” і “виховні”. Так, рідну мову як предмет разом з предметами Закону Божого, математики, історії, географії і природознавства за міністерською системою освітніх категорій було віднесено до так званих “освітніх”, а до “виховних” – фізичне виховання, малювання, ручну працю тощо. В.Науменко з цього приводу зазначав, що “всі предмети є освітніми і в той же час виховними, причому кожний з них повинен бути вивченим і стосовно теорії, і стосовно практики” [14: 3].

Реалізація виховного ідеалу В.Науменка вимагала, насамперед, формування творчої особистості вчителя. На його думку, справжній наставник вихованців повинен бути високоморальною особистістю, тонким психологом у стосунках з вихованцями, поважати особистість дитини, вміти належним чином спрямовувати активність учнів, відчувати відповідальність за них перед суспільством, бути закоханим у свою справу. До того ж, учитель-вихователь зобов’язаний досконало володіти своїм предметом та постійно підвищувати власну педагогічну майстерність. В.Науменко підкреслював важливе значення української національної школи як однієї з умов оптимального досягнення його виховного ідеалу (“Национализация школы в Украине” (1917) [6]).

Аналіз методичної спадщини В.Науменка показав, що основними принципами, яких, на думку педагога, варто дотримуватись у процесі навчання, є принципи природовідповідності, виховуваності, свідомості й активності учнів у навчанні, доступності навчання, оптимального темпу навчання, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Педагог акцентував увагу на методах навчання (“Педагогические курсы 1897 года в г. Пирятине” (1897) [11]). Серед основних методів навчання В.Науменко називає такі: акроаматичний, евристичний, катехізисний, деїктичний.

Метод акроаматичний або лекційний, розповідний, рідко застосовувався в тогочасній школі; здебільшого організація навчання за акроаматичним методом мала вигляд невеликих розповідей вчителя про нові факти.

Евристичний метод мав на меті сприяти пошуку і знаходженню дітьми відповідей на поставлені питання. На практиці, як зазначав В.Науменко, цей метод використовувався досить часто. Як один з варіантів – при роботі над загадками.

Катехізисний метод, або опитувальний – спосіб організації навчального процесу у вигляді постановки питань і пошуків відповідей на них з приводу вже знайомих фактів. В.Науменко конкретизує даний метод як метод узагальнюючих питань, які застосовувались частіше для отримання хороших відповідей.

Метод деїктичний тлумачився В.Науменком як спосіб пояснення шляхом демонстрації, “показовий метод”. Застосовувався при наочному навчанні з використанням наочних посібників: дійсних предметів, моделей, атласів, малюнків [11: 10].

У ході дослідження було визначено, що в основу поданої В.Науменком класифікації методів навчання покладено їхню відмінність за джерелом знань: словесні (акроаматичний, евристичний і катехізисний) та наочні (деїктичний). Методист наголошував на необхідності комплексного використання основних методів навчання для забезпечення учнівської активності на всіх етапах уроку.

Встановлено, що особливу увагу В.Науменко приділяв методам навчання російської грамоти. У своїх методичних посібниках він розглядав такі з них, як буквений, складовий та звуковий, віддаючи перевагу останньому. Методист вважав, що буквений та складовий методи мали певну недосконалість. Зокрема, для буквеного методу характерна недостатня робота думки і надмірна робота пам’яті; сповільненість та недостатня свідомість навчання; для складового – непідготовленість дитячого мислення до широкого абстрагування, сповільненість і неусвідомленість роботи. Позитивною ознакою складового методу В.Науменко вважав можливість самостійної діяльності учнів.

Як оптимальний для успішного навчання грамоти методист виділяв звуковий синкретичний метод, керуючись, насамперед, принципом природовідповідності. Важливим аспектом у навчанні грамоти як першого моменту синкретичного методу В.Науменко вважав підбір звуків і букв для вивчення. Він ставив певні вимоги такого добору:

1. При вивченні звуків і букв керуватися правилом нарощування труднощів, тобто переходити від легшого до важчого (тут варто враховувати важкість звуків для вимови і букв для написання); В.Науменко вважав природовідповідним починати вивчення букв у зображенні письмовим шрифтом, щоб діти спочатку навчилися писати букву, а потім читати її [16: 75].
2. Добирати звуки, “...які містили б логічний матеріал, тобто не були б звуками без значення, а давали можливість складати слова, зрозумілі дітям”, – відзначав В.Науменко [16: 71].

Щодо другого моменту синкретичного методу, об’єднання різних наук, що входять у цикл навчання, то В.Науменко головну ідею тлумачив як “...концентрацію всього навчального матеріалу, тобто розміщення всіх наук навколо одного центру” [16: 72]. Центром початкового навчання методист називав рідну мову, навколо чого групуються інші знання. Зв’язок цей В.Науменко подавав так:

1. Наочна бесіда є засобом розвитку дитячого мовлення;
2. Введення малювання для зручності при наочних бесідах;
3. Для розвитку мовлення необхідно знайомити учнів з художніми творами письменників (як засіб педагог подає вивчення віршів напам’ять). Вивчення віршів, які покладені на музику, поєднується із співами, основами Священного писання і арифметикою [16: 73].

Цей метод В.Науменко характеризував за такими ознаками: спільне навчання письму і читанню (так званий “метод письма-читання”); приєднання до письма і читання інших елементів загальної системи початкового навчання (лічба, релігієзнавство, малювання, співи) (Беседи о методах обучения русскому языку на педагогических курсах (1898) [16]).

Окремо методист розглядав частковометодичні прийоми навчання грамоти (буквоз’єднувальний, буквороз’єднувальний, складоз’єднувальний, складороз’єднувальний,

звукоз'єднувальний, звукороз'єднувальний), аналізував їх та давав супровідні методичні рекомендації щодо їхнього використання.

У процесі навчання письма методист виділяв наступні прийоми: прописування елементів букв та з'єднань, письмо слів під диктовку з попереднім звуковим аналізом з метою попередження помилок, письмо в прописах, диктанти.

У читанні В.Науменко виокремлював такі три елементи, як послідовне складання менших фонетичних одиниць у більші; усвідомлення думки, яка виражається словами; виразне відтворення написаного вголос. Відповідно до цього, методист дотримувався трьох аспектів навчання грамоти: читання механічне, свідоме, витончене (евфонічне). Дотримуючись основних дидактичних принципів, В.Науменко розробив план навчання грамоти та здійснив добір вправ, розподілених на наочні, усні та письмові. Окреме місце у колі науково-методичних інтересів педагога займали питання граматики російської мови.

В.Науменко вважав, що для забезпечення ефективності навчання дітей велике значення мають якісні та багаті за змістом підручники. У зв'язку з цим він приділяв особливу увагу аналізу букварів та книг для дитячого читання.

У своїх методичних розробках В.Науменко окремо для кожного класу початкової школи сформулював мету читання стосовно виразності, швидкості та розвитку мовлення. Методистом детально проаналізовані усі послідовні етапи роботи над різними жанрами літературних творів. Зокрема, педагог акцентував увагу на методиці роботи над прислів'ям, загадкою, казкою, віршем, оповіданням. Визначаючи характер та вплив статей шкільних хрестоматій на розширення кола знань учнів їх придатністю для морального та естетичного виховання, В.Науменко розділяв їх на три види: ділові, побутові чи моральні, художні. Особливу увагу педагог звертав на методику роботи над діловими статтями, серед яких він виділяв природничо-наукові, географічні та історичні.

Методична діяльність В.Науменка також була спрямована на процес підручникотворення та методичного забезпечення навчально-виховного процесу. Програми, підручники та посібники за його авторством стосувалися передусім викладання рідної мови, спочатку російської як загальнодержавної, а з плином часу та суспільно-політичними і культурними перетвореннями – й української (“Примерная программа преподавания русского языка в низших классах Киевской 2-ой гимназии (1894) [13], “Примерная программа предмета русской словесности в курсе мужских классических гимназий” (1896) [12], Программа преподавания предмета русского языка и словесности в средней школе и объяснительная записка к ней [14], “Обзор фонетических особенностей малорусского языка” (1889) [9], “Загальні принципи українського правопису” (1917) [5], “Руководство для изучения украинского языка в русских школах” (1918) [15], “Нові матеріали для історії початків української літератури XIX в.” (1918) [7]).

Підручники В.Науменка уклалися за принципом “від відомого до невідомого”. Вони мають яскраво виражений та національно спрямований емоційно-ціннісний компонент. Науковий підхід, вправи творчого характеру, приклади з творів українського літературного мистецтва – ці та інші ознаки були характерними для підручників та посібників за авторством В.Науменка.

Праці методиста мали вагоме значення у розвитку дидактики та методики навчання російської та української мов, створенні української національної школи. Теоретико-методичні підходи В.Науменка до організації навчально-виховного процесу мали інноваційний характер, відрізнялися демократичністю та гуманізмом, оскільки, насамперед, були зорієнтовані на особистість учня, його повноцінний та максимальний розвиток.

Отже, теоретичні положення, висновки та рекомендації педагога є цінним і помітним внеском у розвиток вітчизняної педагогічної думки. Ідеї В.Науменка представляють значний інтерес для працівників освіти як такі, що можуть мати творчий розвиток та творче застосування у навчально-виховній роботі.

Проведене дослідження не висвітлює усіх сторін проблеми. Перспективним є порівняльний аналіз педагогічних ідей В.Науменка та інших вітчизняних і зарубіжних педагогів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Джеджула Ю., Панкова Є. Володимир Науменко. Історичний портрет // Освіта. – 1993. – 6 січня.
2. Диба А., Щербанюк І. Повернення з небуття // Київський вісник. – 1993. – 6 березня.
3. Ільєнко І. Володимир Науменко (1852–1919) // Літературна Україна. – 1992. – 6 серпня.
4. Макаренко О. Педагог, просвітитель, гуманіст // Рідна школа. – 2002. – № 8–9. – С. 67–70.
5. Науменко В. Загальні принципи українського правопису. – К.: Українська школа, 1917. – 16 с.
6. Науменко В. Национализация школы в Украине // Киевская мысль. – 1917. – 23 марта. – № 81.
7. Науменко В. Нові матеріали для історії початків української літератури ХІХ віку. – К.: 1918. – 81с.
8. Науменко В. О задачах преподавания отечественной словесности. Речь, произнесенная на торжественном акте Киевской 2-й гимназии 4 октября 1888 года. – К., 1888. – 16 с.
9. Науменко В. Обзор фонетических особенностей малорусской речи. – К., 1889. – 90 с.
10. Науменко В. Отечественный язык как предмет гимназического курса. Речь, читанная на торжественном акте Киевской 2-й гимназии 30 сентября 1881 года. – К., 1881. – 26 с.
11. Науменко В. Педагогические курсы 1897 года в г.Пирятине. – Полтава, 1897. – 110 с.
12. Науменко В. Примерная программа преподавания предмета русской словесности в курсе мужских классических гимназий. – К., 1896. – 31 с.
13. Науменко В. Примерная программа преподавания русского языка в низших классах Киевской 2-й гимназии. – К., 1894. – 31 с.
14. Науменко В.П. Программа преподавания предмета русского языка и словесности в средней школе и объяснительная записка к ней. – Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського (далі ІР НБУ ім.В.І.Вернадського). – Ф.І. – №633/299. – 67 арк.
15. Науменко В. Руководство для изучения украинского языка в русских школах. – К., 1918. – 67 с.
16. Науменко В.П. Беседы о методах обучения русскому языку на педагогических курсах. (Записи слушателей). – ІР НБУ ім.В.І.Вернадського. – Ф.І. – № 872. – Арк.1–140.
17. Науменко В.П. Литературный русский язык в школах тех местностей, в которых он не является родным языком. – ІР НБУ ім.В.І.Вернадського. – Ф.І. – №634/1300. – 7 арк.
18. Павлюк І. Володимир Науменко (1852–1919) // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1996. – Вип.3. – С.225–227.
19. Палієнко М. Повернення із забуття: портрет вченого, журналіста, видавця Володимира Науменка. – К., 1998. – 42с.
20. Панкова Є.В. Володимир Науменко (1852–1919) // Український історичний журнал. – 1998. – №6. – С.90–101.
21. Побірченко Н. Творчість і трагедія Володимира Науменка // Шлях освіти. – 2003. – №3. – С.41–46.
22. Рибалко О.А. УАН в обороні діячів культури (1919–1920) // Слово і час. – 1990. – №12. – С.76–80.
23. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі // Шлях освіти. – 2002. – №4. – С.10–15.
24. Усенко І. “Співробітник з окремим дорученням” // Вісник НАН України. – 1994. – №5. – С.79–83.